

MOŽE LI HRVATSKA IMATI KONKURENTNU OBITELJSKU POLJOPRIVREDU? Prilog istraživanju agrarne strukture

Stipe RADINOVIĆ
Institut za jadranske kulture i melioraciju krša, Split

Đurđica ŽUTINIĆ
Agronomski fakultet, Zagreb

UDK: 631.1.017.3(497.5)
338.43(497.5)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 1. 3. 2006.

Oslanjajući se na podatke iz popisa poljoprivrede iz 1960. i 2003. godine, autori u prilogu analiziraju temeljne strukturne promjene u obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima Hrvatske. Rezultati kazuju da su se u proteklih četrdesetak godina u hrvatskoj obiteljskoj poljoprivredi nagomilali nepovoljni procesi, kao što je kontinuirano smanjenje broja gospodarstava, smanjenje njegove prosječne veličine, velika rasparceliranost površina, velik gubitak nekada iskorištenoga poljoprivrednog zemljišta i rast neobrađenih poljoprivrednih površina. Nadalje, značajno se promijenila socioprofesionalna struktura stanovnika koji obitavaju na obiteljskim gospodarstvima. Zemljišni posjed sve se više javlja kao dopunska ekonomija ljudi koji na njima žive, pa poljoprivrednici postaju marginalna skupina. Za stvaranje vitalnoga, ekonomski održivoga i konkurentnoga sektora obiteljske poljoprivrede, nužno je poboljšati agrarnu strukturu, što uključuje povećanje prosječne veličine obiteljskoga gospodarstva. Razvojno promatrano, dva su moguća pristupa u procesu prestrukturiranja obiteljske poljoprivrede: prvi je povećanje broja gospodarstava koji će težiti ekonomskoj veličini zemljišnog posjeda, i ta bi komercijalna gospodarstva mogla najviše utjecati na ukupan rast hrvatske poljoprivrede, i drugi, održanje maloga gospodarstva s mješovitim izvorima prihoda.

Ključne riječi: obiteljsko gospodarstvo, agrarna struktura, okrupnjavanje posjeda

✉ Stipe Radinović, Institut za jadranske kulture
i melioraciju krša, Put Duilova 11, 21 000 Split, Hrvatska.
E-mail: Stipe.Radinovic@krs.hr

UVOD

Obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo¹ bilo je predmetom proučavanja i istraživanja mnogih autora u nas. Brojni radovi, uz isticanje njegove posebnosti i važnosti za poljoprivredu i ruralni prostor, ali i upozorenjima na njegova razvojna ograničenja, upućuju na to da ubuduće valja manje eksperimentirati na štetu poljoprivrednika i njegova gospodarstva (Milinković, 2003.).

Iako su obiteljska gospodarstva bila cijelo vrijeme nakon Drugog svjetskog rata prevladavajući oblik organizacije poljoprivredne proizvodnje i raspolagala većinom zemljišnoga i stočnoga fonda, ona nisu u agrarnoj politici zauzimala temeljno mjesto.² Tome je osobito pogodio socijalistički predložak razvitka poljoprivrede u bivšem sustavu, koji se oslanjao na tzv. društvenu poljoprivredu (kombinati), dok se seljačka gospodarstva i privatno poduzetništvo kao recidivi prošlosti nisu uklapali u taj koncept. Višegodišnji nemar prema seljačkoj poljoprivredi i izostanak primjerenih mjera agrarne politike za stvaranje ekonomski održivih gospodarstava pridonijeli su nastanku golema broja patuljastih seljačkih gospodarstava s velikim brojem parcela (Stipetić, 2005.).

Društveno-gospodarske promjene početkom devedesetih godina 20. stoljeća bitno su promijenile razvojne opcije u sektoru obiteljske poljoprivrede. U *Strategiji razvitka hrvatske poljoprivrede* stožerno mjesto u strukturi poljoprivredne proizvodnje dobiva obiteljsko gospodarstvo, a poznavajući agrarnu strukturu,³ proizlazi da se poljoprivredna politika opredijelila za manji posjed (Štambuk, 2002.). Međutim, ekonomski slaba, nekomercijalna obiteljska gospodarstva, a takvih je u nas većina, uglavnom ne mogu preuzeti ulogu nositelja poljoprivrednoga razvitka (Franić i sur., 2004.). Za stvaranje vitalnoga, ekonomski održivoga i konkurentnoga sektora obiteljske poljoprivrede nužno je poboljšati agrarnu strukturu, što implicira povećanje prosječne veličine obiteljskoga gospodarstva. Nimalo lagan posao s obzirom na činjenicu da je promjena strukture obiteljskih gospodarstava prema veličini posjeda vrlo spora (Župančić, 2000.).

Povećanje konkurentnosti poljoprivrede na domaćem i inozemnom tržištu, iako jedan od proklamiranih ciljeva poljoprivredne politike (*Strategija razvitka hrvatske poljoprivrede*, 1995.; *Zakon o poljoprivredi*, 2001.; *Strategija razvitka poljoprivrede i ribarstva*, 2002.) nije postigao zadovoljavajuće rezultate.⁴ Kad je riječ o zemljišnim resursima, malo je bilo konkretnih aktivnosti usmjerenih prema razvitku zemljišnoga i kreditnoga tržišta s ciljem okrupnjavanja obiteljskoga gospodarstva. Svjedoci smo mukotrpnog i neučinkovitog procesa privatizacije državnoga zemljišta. Pokušaj države da u više go-

dina proda, odnosno dade u zakup i koncesiju 1,2 milijuna hektara državnoga poljoprivrednog zemljišta, od čega je 440 tisuća hektara obradivo zemljište, zasad nije dao očekivane rezultate.⁵ Polarizacija obiteljskih gospodarstava prema veličini posjeda vrlo je skromna, pa nema očekivanog okrupnjavanja posjeda, što je otegotna okolnost za bržu prilagodbu hrvatske poljoprivrede zahtjevima europskih integracija.

Znanstvena, stručna i politička javnost slaže se da će primanje Republike Hrvatske u Europsku uniju (EU) još više oštriti konkurentnost poljoprivrede na domaćem tržištu. Slijedom toga, treba osigurati bržu strukturnu prilagodbu i povećati učinkovitost domaće poljoprivrede. Jedno od ključnih pitanja jest kako stvoriti optimalan broj vitalnih, većih površina, komercijalnih, suvremeno opremljenih, profesionaliziranih obiteljskih gospodarstava kao osnove za generacijski slijed bavljena poljoprivrednom djelatnošću, a time i temelja za dugoročiji i stabilniji razvitak hrvatske poljoprivrede.

Ekonomski analitičari ističu da se prema općeprihvaćenom kriteriju u poljoprivredi može održati samo onaj poljoprivredni proizvođač koji ostvaruje dohodak paritetan dohotku u nepoljoprivrednim djelatnostima. Stalno povećanje dohotka izvan poljoprivrede primorava poljoprivredne proizvođače na to da ostvaruju veći dohodak povećanom proizvodnjom i rastom prinosa i povećanjem vlastita gospodarstva (Stipetić, 2005.). Najčešće, kako kaže V. Stipetić, to ide zajedno, to je univerzalni proces koji je omogućio "naglu preobrazbu strukture poljoprivrednih posjeda: gospodarstva se prostorno šire, kupujući zemlju od onih koji napuštaju poljoprivrednu djelatnost" (Stipetić, 2005., 68). Agrarna struktura, što potvrđuju i iskustva drugih zemalja, ne može se bitno promijeniti u kratkom roku. Krupnije visoko komercijalizirane farme, bilo da je riječ o korporativnima ili obiteljskima, koje postoje u državama s razvijenim tržištem i tržišnim institucijama, nastale su zahvaljujući posvemašnjoj materijalnoj i institucionalnoj potpori društva.⁶ Sigurno je da i u tim društvima (npr. u zapadnoj Europi) nalazimo i široku lepezu srednjih, malih, *part-time* farmi (obiteljskih gospodarstava) različite razine uspješnosti u okrilju kompetitivnoga gospodarstva. One, uz specifične gospodarstvene ciljeve, osiguravaju čitav niz socijalno-kulturnih ciljeva u okviru obnove i razvitka ruralnih prostora. Dapače, i u Europskoj uniji (EU), kojoj težimo, uvođi se pojam "europski model poljoprivrede", koji znači "promicanje interesa na cjelokupno seosko područje kao jedinstvenu gospodarsku, ekološku i socijalnu sredinu" te primarno nije usmjeren na povećanje poljoprivredne proizvodnje, već na potrošača i kakvoću proizvoda (Božić i sur., 2005., 131).

U literaturi, poglavito inozemnoj, nalazimo brojne radove na temu zemljišne konsolidacije s kritičkim osvrtima i s

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

predlošcima instrumenata za rješavanje male veličine posjeda i fragmentacije (usitnjenosti) zemljišta.

Tradicionalno, zemljišna konsolidacija bila je (i jest) instrument za unaprjeđenje poljoprivrede boljom razdiobom zemljišta farmama, objedinjavanjem fragmentiranih parcela s ciljem povećanja proizvodnje i smanjivanja proizvodnih troškova. Potkraj 20. stoljeća zemljišna konsolidacija postaje instrument ruralnoga razvitka s višeznačnim ciljevima, kao što su poboljšanje seoske infrastrukture, unaprjeđenje okoliša i zaštita prirode, planiranje stambenoga, turističkoga, rekreacijskoga prostora i sl. (Vitikainen, 2004.). Riječ je o tzv. pristupu koji se naziva 'sveobuhvatna zemljišna konsolidacija' (*comprehensive land consolidation*). Iako je od vitalne važnosti za poljoprivredu, program/model sveobuhvatne zemljišne konsolidacije ne pridonosi samo poboljšanju učinkovitosti i konkurentnosti poljoprivrednog sektora nego se proteže na sav ruralni prostor i pridonosi diverzifikaciji ruralnoga gospodarstva i kakvoći života. Drugim riječima, radi se o realokaciji zemljišnih parcela u kombinaciji s brojnim mjerama koje promoviraju održivi i integralni ruralni razvitak (FAO, 2003.). Iako se taj pristup drži najučinkovitijim za razvoj ruralnih područja, pojedine države primjenjuju pojednostavnjene modele zemljišne konsolidacije s primarnim ciljem optimiziranja agrarnoga sektora realokacijom ili zamjenom parcela ili priskrbljivanjem dodatnoga zemljišta iz specijalizirane banke koja obavlja kupoprodaju.

U posljednjih nekoliko godina imamo zavidnu produkciju radova na temu agrarne strukture i zemljišne konsolidacije koji se tiču tranzicijskih država (Quadfielg, 1997.; Borec, 2000.; Kostov, Lingard, 2002.; Sobolewska-Mikulska, 2004.; Lerman, Cimpoineş, 2006., i dr.). Zapadni model zemljišne konsolidacije ponekad se smatra panacejom za sve moguće probleme u poljoprivredi i ruralnih prostora tih tranzicijskih država (Van Dijk, 2004.).⁷ Van Dijk upozorava da je povijesni kontekst agrarne strukture zemalja Srednje i Istočne Europe bitno drugačiji te da su i velike razlike unutar samih tih država, što nalaže oprez u primjeni zapadnoeuropskih obrazaca. Za razliku od Zapadne Europe, one nemaju dostatna financijska sredstva za potporu farmerima, kupovna moć stanovništva je mala, što smanjuje potrošnju i cijenu domaćih poljoprivrednih proizvoda, dok cijene inputa rastu, dohodak iz poljoprivrede malen je i nesiguran, pa time i investiranje u poljoprivredu rizično. S druge strane, treba voditi računa da su mala gospodarstva u uvjetima opće nezaposlenosti i pada životnoga standarda jedini izvor preživljavanja mnogih obitelji (Van Dijk, 2004.).

Proučavajući poljoprivrednu strukturu zemalja Srednje i Istočne Europe, Hughes na osnovi empirijskih nalaza pro-

duktivnosti farmi prema veličini i tipu argumentira da ne postoji univerzalna veličina ili tip farme koji bi jamčili njezinu ekonomsku učinkovitost, pa se i agrarni ekonomisti sve više priklanjaju modelu egzistiranja širih varijeteta poljoprivredne strukture (Hughes, 2000.).

Rosset drži upitnim konvencionalno uvjerenje brojnih ekonomista širom svijeta da su male farme neučinkovite, neproduktivne i zapreka gospodarskom razvitku. Male farme bolje upravljaju prirodnim resursima i čuvaju bioraznovrsnost okoliša i jamstvo su održivosti raznolike poljoprivredne proizvodnje (Rosset, 1999.).⁸

Nedvojbeno je da treba poboljšati našu agrarnu strukturu, no problemu, na što nas upozoravaju međunarodna iskustva, valja pristupiti razumno, višedimenzionalno, a nada sve u kontekstu ruralnoga razvitka. To znači da seoska (poljoprivredna) područja treba promatrati diferencirano, poštujući ne samo raznolikost prirodnih uvjeta za poljoprivredu i prihvatljiv sustav gospodarenja (s ciljem očuvanja okoliša i bioraznovrsnosti) nego i socijalno-kulturne osobitosti ruralnih (agrarnih) zajednica koje obitavaju na tim prostorima. Koncept održive i multifunkcionalne poljoprivrede jest aktualna razvojna paradigma jer uzima u obzir gospodarske, socijalne i ekološke aspekte ruralnoga razvitka. U konačnici on daje izgled i malom obiteljskom gospodarstvu.

Primjerene i brze analize strukturalnih, ali i dinamičkih potencijala u našoj obiteljskoj poljoprivredi, nužna su građa za promišljanje oko možebitnih modela okrupnjavanja obiteljskoga gospodarstva, poglavito zato što u nas nema raščlambe iskustvenog(ih) modela okrupnjavanja obiteljskog gospodarstva na temelju znanstvenoga i stručnoga vrednovanja okolnosti u kojima ono egzistira i stvaralačke primjene stranih iskustava. Takva bi provjera mogla biti od velike koristi za izbor strateških opcija (koji su agrarnopolitički instrumenti prikladni i na kojim područjima) i viziju unaprjeđenja naše agrarne strukture.

Težište naše analize jesu temeljne strukturne promjene u obiteljskim gospodarstvima Hrvatske od 1960. do 2003. godine, točnije – promjene u broju i veličini posjeda i stanovništva koje na njima obitava. Poseban dio analize uključuje prostornu/regionalnu distribuciju obiteljskih gospodarstava prema veličini posjeda. Naš je osnovni cilj dati osnovni uvid u agrarnu strukturu obiteljskoga sektora kao polazište za znanstveno utemeljenu raspravu o možebitnim smjerovima unaprjeđenja naše poljoprivredne strukture. Stoga je i primarna zadaća ovoga priloga aktualizirati potrebu širih znanstvenih i interdisciplinarnih istraživanja i javnih stručnih rasprava o okrupnjavanju obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava u funkciji razvoja poljoprivrede i ruralnoga prostora.

METODOLOŠKE NAPOMENE I IZVORI PODATAKA

Za analizu promjena kretanja broja i veličine obiteljskih gospodarstava poslužili smo se popisima poljoprivrede. Cjeloviti i samostalni popisi poljoprivrede provedeni su u Republici Hrvatskoj 1960. i 2003. godine. Popis poljoprivrede proveden je i 1969. godine metodom uzorka, a u međupopisnom razdoblju poljoprivredni su posjedi bili obuhvaćeni popisima stanovništva.

Popisom poljoprivrede 1960. godine obuhvaćena su sva gospodarstva koja su ispunjavala kriterije kojima je definirano "individualno poljoprivredno gospodarstvo".⁹ Pod tim se pojmom razumijevao "svaki zemljišni posjed s najmanje 0,1 hektar (ha) obradivog zemljišta koji koristi i obrađuje individualno domaćinstvo bez obzira na zanimanje članova koji žive na gospodarstvu", potom i ona domaćinstva s posjedom manjim od 0,1 ha, a koja su imala određeni minimalni broj krupne i/ili sitne stoke, odnosno ona koja za prodaju proizvode cvijeće, povrće, duhan, začinsko i aromatsko bilje.

Za razliku od prethodnoga, popis iz 2003. godine¹⁰ uvodi pojam "kućanstvo s poljoprivrednom proizvodnjom" te je terminološki i po metodologiji prikupljanja podataka usklađen sa statistikom EU. Kada je riječ o zemljišnim resursima, po našoj ocjeni popisi poljoprivrede su metodologijski usporedivi, iako se vrlo malo razlikuju u određivanju minimalnih uvjeta broja stoke za ona kućanstva koja imaju manje od 0,1 ha.¹¹

Državni zavod za statistiku RH u svoje publikacije uvodi i pojam "obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo". Ono je, po statistici, "ekonomska jedinica kućanstva koja se bavi poljoprivrednom proizvodnjom bez obzira je li se radi o proizvodima za tržište ili samo za vlastitu potrošnju". Tako definirano, istoznačno je s pojmom poljoprivredno kućanstvo (*agricultural holding*) koji se rabi u EU (SLJ RH, 2005.).

U radu se koristimo kategorijom "korišteno poljoprivredno zemljište" jer je držimo relevantnijom za razmatranje promjena u strukturi obiteljskih gospodarstava. Riječ je o zemljištu (oranice i vrtovi, povrtnjaci, livade, pašnjaci, rasadnici, voćnjaci, vinogradi i površine pod košaračkom vrbom) kojim raspolaže kućanstvo bez obzira na to je li ono u njegovu vlasništvu i/ili postoji ugovorno pravo (koncesija, zakup), pravo ploduživanja bez naknade i sl.

U popisima poljoprivrede postoje znakovite razlike oko podataka o poljoprivrednoj radnoj snazi na gospodarstvu, pa su u tom dijelu metodološki neusporedivi. Razjašnjenja radi, u ranijem popisu pod "poljoprivrednom radnom snagom" mislilo se na one članove kućanstva kojima je bilo glavno zanimanje poljoprivrednik na gospodarstvu, kao i kućanice koje su pretežito ili povremeno sudjelovale u obavljanju poljopri-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

vrednih poslova. U popisu iz 2003. godine pod "radnom snagom na gospodarstvu" misli se na sve one članove kućanstva koji sudjeluju u poljoprivrednim aktivnostima, bez obzira na to jesu li stalno zaposleni na gospodarstvu ili izvan gospodarstva ili su umirovljenici, domaćice i sl. Temeljni je kriterij broj dnevno provedenih sati u obavljanju poljoprivrednih poslova.

U opisu prostorne (regionalne) distribucije obiteljskih gospodarstava (analiziramo samo podatke za 2003. godinu) koristimo se podjelom Hrvatske na tri poljoprivredne regije: Panonska, Gorska i Jadranska, radi dosljednosti i lakše usporedbe s drugim radovima.¹² Panonska regija uključuje: Bjelovarsko-bilogorsku, Brodsko-posavsku, Koprivničko-križevačku, Krapinsko-zagorsku, Međimursku, Požeško-slavonsku, Sisačko-moslavačku, Osječko-baranjsku, Varaždinsku, Virovitičko-podravsku, Vukovarsko-srijemsku i Zagrebačku županiju. Gorska regija obuhvaća Karlovačku, Ličko-senjsku i Primorsko-goransku županiju, a Jadranska regija Istarsku, Zadarsku, Šibensko-kninsku, Splitsko-dalmatinsku i Dubrovačko-neretvansku županiju.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

Promjene u broju i strukturi obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava

Promjene u broju i strukturi veličine posjeda dva su temeljna pokazatelja proizvodne, ekonomske i općenito razvojne karakteristike naše obiteljske poljoprivrede. Iz predočene Tablice 1 vidimo sljedeće: u promatranom razdoblju (1960. – 2003. godine) "ugasila" su se 204.842 obiteljska gospodarstva.¹³ Tako veliko smanjenje broja gospodarstava u Hrvatskoj rezultat je umnažanja sitnih posjeda (do 1 ha), osjetnog osipanja gospodarstva s posjedom od 1 do 10 ha i nešto manjeg osipanja većih gospodarstava s posjedom većim od 10 ha. Statistički rečeno, u Hrvatskoj prevladavaju mala gospodarstva, jer ih tek četvrtina ukupnoga broja pojedinačno iskorištava više od 3 ha poljoprivrednih površina. Udio gospodarstava koja raspolažu s više od 10 ha poljoprivrednoga zemljišta usputan je i iznosi samo 4,6%.¹⁴

Sljedeća vrlo indikativna promjena vezana je uz zemljišne kapacitete kojima raspolažu obiteljska gospodarstva. U četrdesetak godina u sektoru obiteljske poljoprivrede "nestalo" je 1,060.369 ha nekada iskorištavanoga poljoprivrednoga zemljišta. S obzirom na posjedovnu strukturu, najosjetnije smanjenje obrađenih poljoprivrednih površina bilo je u skupinama gospodarstava "srednje" veličine od 3 do 10 ha. Zanimljivo je da skupina "većih" gospodarstava iznad 10 ha, unatoč

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

● **TABLICA 1**
Promjene u broju i
veličini obiteljskih
poljoprivrednih
gospodarstava od
1960. do 2003.
godine

padu njihova broja (u odnosu na 1960. godinu), bilježe povećanje zemljišnih kapaciteta. To govori u prilog procesu veće koncentracije poljoprivrednih površina u tim gospodarstvima. Naime, u odnosu na 1960. godinu, kada je ta skupina gospodarstava prosječno raspolagala s 12,1 ha poljoprivrednoga zemljišta, danas ona u prosjeku iskorištava 16,3 ha. Među njima je nešto više od pet tisuća gospodarstava koja prosječno raspoložu s 34 ha poljoprivrednoga zemljišta. Recentnija empirijska istraživanja pokazuju da je ta skupina gospodarstava najviše zainteresirana za primjenu novih tehnoloških dostignuća, ne samo iz poljoprivredne tehnologije i tehnike nego i iz ekonomike proizvodnje i menadžmenta (Žutinić, Brkić, 1999.). Mogućnosti stvaranja propulzivnije i u budućnosti višetražno orijentirane obiteljske poljoprivrede prvotno valja tražiti u toj skupini obiteljskih gospodarstava.

Skupine kućanstava prema veličini zemljišta u ha	Broj kućanstava/gospodarstava			Iskorištene poljoprivredne površine u ha		
	1960.	2003.	Razlika 1960.-2003.	1960.	2003.	Razlika 1960.-2003.
do 0,10	3.073	40.361	+37.288	25	928	+903
0,11 – 0,50	61.006	121.734	+60.728	13.162	19.672	+6.510
0,51 – 1,00	61.830	65.339	+3.509	38.427	30.158	-8.269
1,01 – 2,00	126.650	71.933	-54.717	157.909	67.103	-90.806
2,01 – 3,00	109.454	40.129	-69.325	228.140	65.330	-162.810
3,01 – 5,00	143.497	45.732	-97.765	473.945	123.136	-350.809
5,01 – 10,0	121.056	42.426	-78.630	684.628	213.347	-471.281
Preko 10,0	26.808	20.878	-5.930	324.328	340.521	+16.193
Ukupno RH	653.374	448.532	-204.842	1,920.564	860.195	-1,060.369

Izvor: Popisi poljoprivrede 1960.; 2003. godine, DZS RH

Jedno od glavnih obilježja naše agrarne strukture jest enormna rascjepkanost zemljišnoga posjeda, pa se stanje od prije četrdesetak godina nije osjetno promijenilo. Prema statističkim podacima (2003. godina), ukupni fond iskorištenoga poljoprivrednog zemljišta (860.195 ha) obiteljskih gospodarstava rascjepkan je na 1,918.358 odvojenih dijelova (parcela). To znači da u prosjeku svako poljoprivredno kućanstvo/gospodarstvo ima zemljište u 4,3 odvojene parcele, prosječne veličine 0,45 ha. Dakako da je isparceliranost zemljišta po pojedinim veličinskim skupinama gospodarstava osjetno veća, u pravilu veća gospodarstva raspoložu s većim brojem odvojenih parcela. Konkretno, i "krupnija" gospodarstva s 10 i više ha, koja trebaju biti poluga jačanja konkurentnosti naše poljoprivrede, imaju poljoprivredno zemljište u 12-13 odvojenih parcela, prosječna veličina parcele iznosi 1,3 ha, što je s motrišta proizvodne i ekonomske učinkovitosti nepovoljno.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

I da zaključimo, u proteklih četrdesetak godina u hrvatskoj obiteljskoj poljoprivredi kumulirali su se nepovoljni procesi, kao što je kontinuirano smanjenje broja gospodarstava, smanjenje njegove prosječne veličine, velika rasparceliranost površina, velik gubitak nekada obrađivanoga poljoprivrednog zemljišta i rast neobrađenih poljoprivrednih površina. Taj nesklad između agrarne strukture i primjene suvremenih znanstveno-tehnoloških probitaka u poljoprivredi trebao bi se u doglednoj budućnosti prevladati formiranjem optimalna broja obiteljskih gospodarstava većih površina, koji bi bili glavni nositelji tržišno konkurentne poljoprivrede.

Regionalna distribucija obiteljskih gospodarstava

Republika Hrvatska je zemljopisno, klimatski i po svojstvima tla vrlo raznolika, pa su i prirodni uvjeti za poljoprivrednu proizvodnju vrlo različiti. Stoga je neprijeporno da je regionalizacija poljoprivrede ključna za usmjeravanje smišljenoga razvoja poljoprivrede – sustavu i strukturi gospodarenja prilagođenog prirodnim uvjetima, gospodarski održivom, ali i društveno prihvatljivima. Pritom valja prihvatiti da su i na poljoprivredni prostor u nas utjecali razni povijesni i kulturološki čimbenici te da su i poredbena obilježja pojedinih područja različita po gospodarskim, kulturno-tradicijskim i socio-demografskim značajkama. U tom kontekstu treba razumijevati i proces okrupnjavanja obiteljskih gospodarstava.

U potonjem dijelu rada, oslanjajući se na prostorni raspored obiteljskih gospodarstava, iznijet ćemo opće naznake i razmišljanja u vezi s okrupnjavanjem posjeda. Pogledajmo kakva je struktura obiteljskih gospodarstava po pojedinim regijama (Tablica 2).

Panonska regija. Zauzima 2,62 milijuna ha ili 46,2% ukupne kopnene površine Republike Hrvatske (Bašić i sur., 2004., 13). U ovoj ravničarskoj regiji smješteno je 73% poljoprivrednih kućanstava Hrvatske koja raspolažu s 82% ukupnih korištenih poljoprivrednih površina. S obzirom na veliku zastupljenost obiteljskih gospodarstava u toj regiji, ona više-manje daje prosječnu sliku hrvatske poljoprivrede. Poglavitito je riječ o manjim posjedima, polovica ih je u skupini do 1 ha. Ipak, u odnosu na Gorsku i Jadransku regiju, Panonska regija ima znatno veći broj obiteljskih gospodarstava koja raspolažu s više od 10 ha poljoprivrednoga zemljišta. Također, u prosjeku, ta gospodarstva iskorištavaju 18 ha, što je više negoli prosječna veličina iste skupine obiteljskih gospodarstava na državnoj razini.

Otegotno je što su i ta gospodarstva rascjepkana (od 11 do 14 odvojenih parcela). U ovoj je regiji tradicionalno prisutna ratarska proizvodnja, pa je neminovno objedinjavanje tih

parcela radi bolje iskoristivosti zemljišnih i tehničkih potencijala. Poželjno je da se u toj regiji oformi veći broj "krupnijih" obiteljskih gospodarstava, osobito u veličinskim skupinama koja danas rabe od 3 do 10 ha poljoprivrednoga zemljišta. Proces okrupnjavanja, po našoj ocjeni, tu je vrlo izgledan i u razmjerno kratkom vremenu, jer je ovdje koncentrirana većina državnoga zemljišta i velik je udio (oko 45%) neobrađenih poljoprivrednih površina.¹⁵ No o instrumentima državne potpore (povoljni krediti, visoki stupanj poreznih olakšica i sl.) ovisi koliko će se to ostvariti.

● **TABLICA 2**
Regionalni raspored obiteljskih gospodarstava prema veličini korištenog poljoprivrednog zemljišta, 2003. godine

Poljoprivredna kućanstva prema raspoloživom zemljištu (ha)	Broj poljoprivrednih kućanstava		Korištene poljoprivredne površine (ha)		Broj čestica korištenoga poljoprivrednog zemljišta	Prosječna veličina čestica (ha)
	Broj	%	Broj	%		
Panonska regija						
do 0,10	32.276	9,8	689	0,1	29.963	0,02
0,11 do 0,50	85.014	25,9	13.301	1,9	142.919	0,09
0,51 do 1,00	46.846	14,3	22.225	3,1	128.575	0,17
1,01 do 2,00	52.229	15,9	51.418	7,2	200.297	0,26
2,01 do 3,00	29.252	8,9	51.054	7,2	146.290	0,35
3,01 do 5,00	34.130	10,4	99.739	14,0	209.854	0,48
5,01 do 10,00	31.975	9,8	177.407	25,0	258.599	0,69
više od 10,01	16.200	4,9	295.100	41,5	195.664	1,51
<i>Ukupno</i>	327.932	100,0	710.933	100,0	1.312.161	0,54
Gorska regija						
do 0,10	3266	8,6	86	0,1	4749	0,02
0,11 do 0,50	8062	21,3	1188	1,7	22.307	0,05
0,51 do 1,00	3782	10,0	1566	2,2	14.493	0,11
1,01 do 2,00	5620	14,9	4590	6,5	26.394	0,17
2,01 do 3,00	3996	10,6	5604	8,0	22.156	0,25
3,01 do 5,00	5450	14,4	12.044	17,1	34.487	0,35
5,01 do 10,00	5586	14,8	21.580	30,7	42.591	0,51
više od 10,01	2034	5,4	23.581	33,6	22.332	1,05
<i>Ukupno</i>	37.796	100,0	70.239	100,0	189.509	0,37
Jadranska regija						
do 0,10	4819	5,8	154	0,2	7496	0,01
0,11 do 0,50	28.658	34,6	5184	6,6	96.531	0,01
0,51 do 1,00	14.711	17,8	6367	8,1	71.368	0,02
1,01 do 2,00	14.084	17,0	11.094	14,0	80.588	0,06
2,01 do 3,00	6881	8,3	8.672	11,0	46.300	0,12
3,01 do 5,00	6152	7,4	11.354	14,4	45.757	0,26
5,01 do 10,00	4865	5,9	14.360	18,2	41.134	0,52
više od 10,01	2634	3,2	21.836	27,6	27.514	0,85
<i>Ukupno</i>	82.804	100,0	79.021	100,0	416.688	0,17

Izvor: Obradba autora na temelju Popisa poljoprivrede 2003.

Gorska regija. Obuhvaća 1,39 milijuna ha ili 24,5% kopnene površine države (Bašić i sur., 2004.) U ovoj regiji smje-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

šteno je 37.796 poljoprivrednih kućanstava, što je 8% svih poljoprivrednih kućanstava u Hrvatskoj. Ona iskorištavaju samo 8% poljoprivrednoga zemljišta kojim raspolažu sva obiteljska gospodarstva u nas. Tu su manji i usitnjeniji posjedi, približno ih je dvije trećine (65%) do 3 ha. Razmjerno je malen udio gospodarstava (5,3%) s poljoprivrednim površinama većim od 10 ha. Većina gospodarstava usmjerena je na stočarsku proizvodnju. Ova regija zbog izraženog procesa depopulacije traži selektivniji pristup. Prije svega treba održati svako gospodarstvo, što ne isključuje konsolidaciju zemljišta, pa i umnažanje određenoga broja gospodarstava s većim posjedima, ondje gdje za to postoje uvjeti.

Jadranska regija. Po veličini to je druga regija u Hrvatskoj, zauzima 1,66 milijuna ha ili 29,3% kopnene površine (Bašić i sur., 2004.). Najmanja i najusitnjenija obiteljska gospodarstva nalaze se u ovoj regiji. Ona čine 18% svih poljoprivrednih kućanstava u Hrvatskoj. Raspolažu sa 70.239 ha poljoprivrednoga zemljišta, što je 9% poljoprivrednih zemljišnih kapaciteta koje iskorištavaju obiteljska gospodarstva u Hrvatskoj. Čak 58% obiteljskih gospodarstava ove regije raspolaže s manje od 1 ha poljoprivrednoga zemljišta, odnosno 83% s manje od 3 ha. Proizvodno su orijentirani na vinogradarsku, maslinarsku i povrćarsku proizvodnju. S obzirom na prirodnost područja, zastupljenost kraških pašnjaka, terasa i velik broj parcela, ova će regija i ubuduće počivati na malom posjedu, koji nužno ne mora biti ograničavajući čimbenik, jer se i na njemu može organizirati poljoprivredna proizvodnja (proizvodi visoke vrijednosti) koja će angažirati radne resurse kućanstva i postići dobre financijske učinke (Radinović i sur., 2004.).

Stanovništvo i radna snaga na obiteljskim gospodarstvima

Vremenske (retrospektivne) analize ljudskih potencijala u gospodarstvima nužne su za ocjenu sadašnjega stanja i budućí razvitak vitalne obiteljske poljoprivrede, poglavito zato što su društveno-gospodarske prilike u bivšem sustavu djelotvorno poticale napuštanje seljačkih posjeda, što je bitno promijenilo sastav stanovništva i radnu snagu na obiteljskim gospodarstvima.

Iz prikazane Tablice 3 vidi se da se od 1960. do 2003. godine broj stanovnika u kućanstvima s poljoprivrednim posjedom gotovo prepolovio. Početkom 1960-ih godina dvije trećine ukupnoga stanovništva Hrvatske živjelo je u tim kućanstvima, a danas tek trećina. Većina stanovnika koji danas imaju gospodarstvo žive na malim posjedima, jer od ukupnoga broja 72,9% živi na posjedima do 3 ha.

Na svim gospodarstvima koja raspolažu s više od 0,5 ha zemljišta došlo je do brojčanoga pada stanovništva. Najveće smanjenje stanovništva bilježe gospodarstva od 3 do 10 ha, a

● **TABLICA 3**
Stanovništvo na obiteljskim gospodarstvima prema veličini posjeda, 1960. – 2003.

najmanje sitni posjedi od 0,5 do 1 ha. Istodobno se udvostručio broj stanovnika na proizvodno marginalnim gospodarstvima (do 0,5 ha).

Skupine kućanstava/ gospodarstava prema veličini zemljišta u ha	Broj stanovnika po godinama				Razlika 1960. – 2003. broj	Indeks 2003./1960.
	1960.		2003.			
	broj	%	broj	%		
Do 0,50	222.429	8,02	499.499	33,44	+277.070	224,57
0,51 – 1,00	218.983	7,89	211.970	14,19	-7013	96,80
1,01 – 2,00	491.288	17,70	241.164	16,14	-250.124	49,09
2,01 – 3,00	455.977	16,43	136.808	9,16	-319.169	30,00
3,01 – 5,00	639.226	23,03	159.072	10,65	-480.154	24,89
5,01 – 10,0	600.573	21,64	155.628	10,42	-444.945	25,91
Preko 10,0	146.882	5,29	89.751	6,00	-57.131	60,10
Ukupno RH	2.775.358	100,0	1.493.892	100,00	-1.281.466	53,83

Izvor: Popisi poljoprivrede 1960.; 2003. godine, DZS RH

Prosječno poljoprivredno kućanstvo brojilo je početkom 1960-ih godina 4 osobe (prosječno 4,3), a sada prevladavaju tročlane obitelji (s prosječno 3,3 člana). Višečlana kućanstva bila su i jesu brojnija u skupinama gospodarstava s većim zemljišnim površinama. U pravilu je kućanstvo s većim posjedom mnogoljudnije, ali se u odnosu na 1960. godinu stanje osjetno pogoršalo. Raspon prosječnoga broja članova po veličinskim skupinama gospodarstava 1960. godine kretao se od 3,5 do 5,5, a godine 2003. od 3,1 do 4,3.

Promijenila se i socioprofesionalna struktura stanovništva koje obitava na obiteljskim gospodarstvima. Dok je početkom 1960-ih godina poljoprivredno stanovništvo činilo najbrojniju skupinu na obiteljskim gospodarstvima (67,1%), početkom 1990-ih udio toga stanovništva smanjio se na 20% (Žutinić, 1996.).¹⁶ Nažalost, popis poljoprivrede iz 2003. godine ne pruža nam uvid u socioprofesionalnu strukturu stanovništva na obiteljskim gospodarstvima. Međutim, kako danas poljoprivredno stanovništvo u Hrvatskoj čini tek 5,5% ukupnoga, odnosno oko 11% seoskoga stanovništva (popis stanovništva iz 2001. godine), realno je prosuditi da nepoljoprivredno stanovništvo sada čini golemu većinu na obiteljskim gospodarstvima. Time se bitno promijenila struktura radne snage u obiteljskoj poljoprivredi.

Godine 1960., 45% žitelja na obiteljskim gospodarstvima bili su aktivni poljoprivrednici, danas su oni malobrojna skupina.¹⁷ Većinu fonda poljoprivrednoga rada u obiteljskoj poljoprivredi daje nepoljoprivredno stanovništvo. Po podacima popisa iz 2003. godine 77,2% stanovništva na obiteljskim gospodarstvima u dobi 15 i više godina uključeno je više-manje u poljoprivredne radove. Pritom ih većina (50,7%) radi

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

dnevno do dva sata, 24% od dva do četiri sata, 9,8% od četiri do šest sati, a 15,5% ih dnevno provodi više od 6 sati u obavljanju poljoprivrednih poslova. Iako je dnevni vremenski angažman članova kućanstava (više od 6 sati) veći na onima s većim posjedima (5 i više ha), teško je razlučiti je li ovdje dosta riječ o profesionalnim poljoprivrednicima, to više što je među tim gospodarstvima prisutnije unajmljivanje sezonske radne snage i plaćanje strojne obradbe zemljišta.

Općenito gledajući prethodni podaci indiciraju razmjerno nizak stupanj profesionalizacije radne snage u obiteljskoj poljoprivredi, što je otežavajuća okolnost na putu prema stvaranju produktivnije i ekonomski učinkovitije poljoprivrede. U prilog tomu idu i podaci novoga popisa, koji govore da većina članova kućanstava (76%) koji više-manje pridonose poljoprivrednoj proizvodnji svoja znanja o poljoprivredi temelje samo na stečenim praktičnim iskustvima.

RASPRAVA

Osnovna nakana ovoga priloga bila je razmatranje promjena u dvama ključnim elementima agrarne strukture: veličini posjeda i radnoj snazi na obiteljskim gospodarstvima. Prijelaz radne snage u nepoljoprivredne djelatnosti i primjena novih tehnika i tehnologija u poljoprivredi, ali i posljedice ideoloških predrasuda bivšega sustava prema privatnoj poljoprivredi, snažno su utjecali na promjene u strukturi i obilježjima obiteljskih gospodarstava. Zemljišni posjed sve se više javlja kao dopunska ekonomija stanovnika koji na njima žive, što je prouzročilo marginalizaciju i gašenje velikoga broja gospodarstava kao proizvodno-ekonomskih jedinica i rast neobrađivih površina. U razvijenim zemljama proces gašenja poljoprivrednih gospodarstava bio je tijesno povezan s procesom okrupnjavanja zemljišnih posjeda, što se u Hrvatskoj nije dogodilo. Dosadašnji rezultati okrupnjavanja posjeda vrlo su skromni, ponajprije zbog skupa ograničavajućih čimbenika kao što je neuspješna privatizacija državnoga zemljišta, neredenost zemljišnih knjiga (gruntovnice), nerazvijeno tržište zemljištem, nepotcijajna porezna politika i dr., što ne ulijeva previše optimizma u brzo prestrukturiranje hrvatske poljoprivrede.

Dvije su osnovne značajke današnje obiteljske poljoprivrede u Hrvatskoj: prevladava sitan i isparceliran posjed i nizak stupanj profesionalizacije rada u poljoprivredi. Dosadašnja poljoprivredna politika nedovoljno je poštovala regionalne različitosti te nije selektivnim poticajnim mjerama smještala proizvodnje u određena područja. Zato nisu potpuno iskorišteni prirodni i proizvodni resursi, kao što su zemljište i radna snaga. Gospodarstva su prema proizvodnji vrlo heterogena: od naturalne, svaštarske do usko specijalizirane pro-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

izvodnje, ali je, općenito gledajući, tržišnost proizvodnje niska. To ima znatne reperkusije na proces prilagodbe hrvatske poljoprivrede zahtjevima eurointegracija i podizanje njezine konkurentnosti u domaćem i inozemnom okružju. Došlo je vrijeme kada si Hrvatska ne može priuštiti postupni razvoj poljoprivrede na duži rok, ako želi uhvatiti priključak u procesima europskih integracija. Čeka nas veliko jedinstveno tržište EU bez trgovinskih zapreka, što naleže promišljeniju i učinkovitiju poljoprivrednu politiku.

Razvojno promatrano, dva su moguća pristupa u procesu prestrukturiranja obiteljske poljoprivrede: prvi je povećanje broja gospodarstava koji će težiti ekonomskoj veličini zemljišnoga posjeda; ta bi komercijalna gospodarstva mogla najviše utjecati na ukupan rast hrvatske poljoprivrede, i drugi, održanje maloga gospodarstva s mješovitim izvorima prihoda. Načelno, prvi ima podršku u racionalnijem i učinkovitijem iskorištavanju zemljišnih potencijala i znanstveno-tehnoloških probitaka, drugi u suvremenoj paradigmi svekoli-koga razvoja ruralnih područja. Držimo da su oba poželjna u našim uvjetima.

Kada je riječ o prvom scenariju ili stvaranju primjerena broja vitalnih obiteljskih gospodarstava nosive kompetencije,¹⁸ potrebni su odgovori na nekoliko ključnih pitanja: koliko, gdje i kako. Koja je gornja granica veličine posjeda prihvatljiva za ekonomski racionalnu i učinkovitu proizvodnju, a da nije štetna za okoliš i održivost ruralnih zajednica? U kojim je poljoprivrednim područjima u razmjerno kraćem vremenu izgledan proces okrupnjavanja posjeda i na kojim gospodarstvima? Jesu li postojeći instrumenti državne politike dostatni i poticajni i postoji li koordinacija s drugim ciljevima ruralnoga razvitka?

Za razvoj tako pretpostavljenoga scenarija treba razraditi mjere i instrumente za ostvarivanje i na nacionalnoj i na lokalnoj razini. Nacionalna razina pretpostavlja učinkovitu zemljišnu poreznu politiku kojoj je cilj privesti proizvodnji sada neobrađeno (neiskorišteno) obradivo zemljište, i to uvođenjem poreza koji bi bio dovoljno visok da spriječi vlasnike (osobito one koji egzistencijalno ne ovise o poljoprivredi) da ga drže neobrađenim te ih tako poticati na prodaju ili najam. Potom ustanoviti financijske instrumente, potpore i namjenske kredite za kupnju zemljišta s visokim stupnjem olakšica; potrebno je reguliranje poljoprivrednoga zemljišta od nekontrolirana iskorištavanja i daljnjega dijeljenja te uređenje zemljišnih knjiga (katastar i gruntovnica) kao osnove za uspostavu jedinstvene banke podataka za poljoprivredno zemljište i razvitak tržišta zemljištem.

Na lokalnoj razini, na temelju brzih i stručnih analiza (obilježja lokalne poljoprivrede, ekonomske, društvene i pri-

rodne karakteristike područja) osmisliti i pokrenuti projekte okrupnjavanja posjeda zemljišnom konsolidacijom i redistribucijom, ponajprije ondje gdje za to postoje uvjeti.¹⁹

U procesu prestrukturiranja obiteljske poljoprivrede oportun je i model udruživanja obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava i njihovo poslovno povezivanje, osobito iste proizvodnje, bilo da se udruže u zajedničku proizvodnju na više povezanih parcela i/ili da imaju zajednički proizvod namijenjen prodaji. Međutim, za to treba osigurati tehničko-tehnološku i organizacijsku pripremu i potporu, jer obiteljska gospodarstva teško da se mogu sama organizirati.

Sigurno jest, što je i pokazala naša analiza, da se kod razmjerno malog udjela obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava nazire proces okrupnjavanja posjeda, no za konkretne procjene njihovih perspektiva treba ih sustavno pratiti. Nažalost, malo je informacija o tim gospodarstvima, osobito sa stajališta kakvoće radne snage i njihove individualne sposobnosti za inovacije u proizvodnom asortimanu i tehnologijama. Za optimiziranje proizvodne strukture tih i potencijalno stvaranje "nove" mreže vitalnih proizvodno-konkurentnih obiteljskih gospodarstava nužne su te informacije, jer proces njihova oblikovanja traži velika materijalna ulaganja. U konačnici, kapitalna ulaganja, koja su proklamirani instrument agrarne politike, treba usmjeriti prema tim gospodarstvima.

Uspješan napredak obiteljske poljoprivrede ovisi i o novim evolutivnim sposobnostima ljudskih resursa povezanim sa znanjem i poznavanjem suvremenih znanstvenih dostignuća u poljoprivredi i poduzetništvu, pa je nužno razviti učinkovitiji sustav permanentnog usavršavanja poljoprivrednika i prenošenja stručnoga znanja, vještina i informacija.

U kontekstu agrarne strukture nezaobilazno je pitanje uloge i mjesta malih gospodarstava, bilo da je riječ o mješovitim ili o nepoljoprivrednim gospodarstvima koja se s motrišta poljoprivredne proizvodnje ne mogu nositi s pritiskom konkurencije. Ubuduće valja računati i s tim gospodarstvima te ih mjerama strukturne politike poticati na razvitak dopunskih djelatnosti koje bi im osigurale primjeren životni standard. Ta su gospodarstva nužna za održavanje ruralnih zajednica, za sprječavanje daljnje depopulacije seoskih područja, očuvanje krajobrazne i kulturne raznolikosti ruralnih područja. Drugim riječima, ona imaju višeznačnu ulogu: društvenu, demografsku, ekološku, kulturnu, gospodarsku i psihološku (Štambuk, 2002.).²⁰

Poštujući zatečeno stanje i smjer razvitka koji bi se temeljio na selekcioniranom broju obiteljskih gospodarstava kao glavnih nositelja tržišne proizvodnje, i širokoj lepezi malih, mješovitih gospodarstava, u Hrvatskoj bi se iskristalizirala tri proizvodna usmjerenja u poljoprivredi: (a) intenzivnija, tr-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

žišno orijentirana poljoprivreda, kojoj je cilj profit i tržišno konkurentan proizvod; (b) tradicionalna ili opstojna poljoprivreda, koja je gospodarski, ekološki, socijalno i etički održiva, svi uzgojni postupci u njoj su regulirani i definirani i ona je razvojna opcija za većinu obiteljskih gospodarstava; (c) ekološka poljoprivreda, koja je, barem zasad, slabo prisutna, ali s obzirom na potencijalne mogućnosti (čistoća tla i okoliša, proizvod koji postiže visoku cijenu i sl.) s njom valja svakako računati.

ZAKLJUČAK

Stanje u agrarnoj strukturi obiteljskoga/seljačkoga sektora u Hrvatskoj nepovoljno je i ozbiljna je zapreka opstojnosti naše poljoprivrede na međunarodno otvorenom tržištu poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. Na to upućuju i osnovni nalazi ovoga rada, u kojem smo pratili promjene u broju i veličini zemljišnih posjeda i radne snage na obiteljskim gospodarstvima između dva popisa poljoprivrede (1960. – 2003. godine).

U promatranom razdoblju došlo je do osjetnoga smanjenja broja obiteljskih gospodarstava, jer je gotovo trećina prestala postojati kao proizvodno-ekonomske jedinice. To nije urodilo okrupnjavanjem posjeda, naprotiv, smanjila se prosječna veličina iskorištenoga poljoprivrednog zemljišta. Obiteljsko gospodarstvo i dalje obilježava velika rascjepkanost posjeda. U četrdesetak godina u sektoru obiteljske poljoprivrede "nestalo" je više od milijun ha nekada iskorištenoga poljoprivrednog zemljišta i zamjetan je rast neobrađenih poljoprivrednih površina.

Bitno se promijenio socioekonomski sastav kućanstva s poljoprivrednim imanjem. Početkom 1960-ih godina poljoprivrednici su činili većinu radne snage na gospodarstvima, danas većinu fonda poljoprivrednoga rada u obiteljskoj poljoprivredi daje nepoljoprivredno stanovništvo. To može dovesti do daljnjeg usitnjavanja posjeda u sljedećem naraštaju i daljnjega povećanja broja obiteljskih gospodarstava koja predstavljaju zanemarive proizvodne jedinice, osobito na onima koja egzistencijalno ne ovise o poljoprivredi.

Potonja analiza upućuje na moguća proturječja između postavljenih ciljeva u strategiji razvitka hrvatske poljoprivrede (povećanje njezine konkurentnosti) i objektivnih okolnosti (nepovoljna agrarna struktura) kao polazišta za njezino ostvarenje. Taj bi se nesklad između agrarne strukture i primjene suvremenih znanstveno-tehnoloških probitaka u poljoprivredi trebao u doglednoj budućnosti prevladati stvaranjem mreže vitalnih obiteljskih gospodarstava većih površina, koji bi bili glavni nositelji tržišno konkurentne poljoprivrede.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

Polazeći od održive i multifunkcionalne poljoprivrede kao razvojne paradigme, treba voditi računa i o razvojnim pretpostavkama i o mogućnostima pojedinoga područja/regije u pronalaženju optimalne kombinacije u iskorištavanju tehnološkoga napretka i obazrivoga gospodarenja prirodnim resursima, kao i o jedinstvu endogenih činitelja u obiteljskoj poljoprivredi. S obzirom na to da dosadašnja agrarna politika nije uspjela stvoriti uvjete za prilagodljiviji i uspješniji razvitak obiteljske poljoprivrede, nužne su korjenite reforme.

BILJEŠKE

---

¹ Prema Zakonu o poljoprivredi (NN br. 61/2001.), članak broj 2, poljoprivredno gospodarstvo definira se kao "proizvodno-gospodarska jedinica koja se bavi poljoprivredom, a djeluje kao trgovačko društvo, obrt ili zadruga ako je registrirano za obavljanje poljoprivredne djelatnosti, te kao seljačko gospodarstvo ili obiteljsko poljoprivredno gospodarstvo". Obiteljska poljoprivredna gospodarstva formalno ne postoje kao pravne osobe jer se ne vode u registru pravnih i fizičkih osoba, osim u dijelu obveze poreza na dodanu vrijednost i/ili obveze poreza na dohodak ili dobit kada su dužni voditi poslovnu evidenciju.

² Nakon Drugog svjetskog rata agrarnom reformom koja je otpočela 1945., a završena sljedeće godine, u Hrvatskoj je završen proces oblikovanja obiteljskih gospodarstava. Iz tadašnjega zemljišnog fonda podijeljeno je 94.002 hektara zainteresiranim sitnim posjednicima i bezemljašima. Time se vrlo malo poboljšala prijeratna posjedovna struktura, jer je i poslije reforme čak trećina obiteljskih gospodarstava posjedovala manje od 2 hektara, odnosno od ukupnoga broja njih 87,2% imalo je manje od 5 hektara. Primarni cilj te agrarne reforme nije bio ekonomski nego socijalni i politički. *Zakonom o zemljišnom fondu opće narodne imovine iz 1953. godine uveden je "zemljišni maksimum" do 10 hektara za poljoprivrednike i 3 hektara za nepoljoprivrednike. Time je administrativnim načinom drastično ograničena reprodukcija obiteljskih gospodarstava i okamenjena usitnjena posjedovna struktura (Defilippis, 2005.).*

³ Pod "agrarnom strukturom" najčešće se razumijeva zbroj strukturalnih međusobno povezanih obilježja koji se odnose na upotrebu zemljišta kao temeljnog uvjeta za reprodukciju gospodarstva (Puljiz, 1977.).

⁴ Opseg poljoprivredne proizvodnje približno je 30% niži negoli 1990. godine. Od osamostaljenja, Republika Hrvatska bilježi stalni manjak u vanjskotrgovinskoj razmjeni poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda (Franić i sur., 2003.). Godine 2003. uvoz poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda premašio je 1,2 milijardi USD te u ukupnom uvozu Republike Hrvatske sudjeluje sa 8,8%. Te je godine Hrvatska izvezla poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda u vrijednosti od 768 milijuna USD te je manjak u vanjskotrgovinskoj razmjeni tih proizvoda iznosio 488 milijuna USD.

⁵ Navod državnoga tajnika u Ministarstvu poljoprivrede, šumarstva i vodnog gospodarstva Dragana Kovačevića, objavljen u *Vjesniku* od 16. prosinca 2005. godine.

⁶ Na temelju podataka o broju poljoprivrednih gospodarstava na početku i krajem 20. stoljeća u zemljama EU i USA, Vladimir Stipetić upozorava na neminovnost smanjivanja poljoprivrednih gospodarstava, i to ponajviše "zbog aktivne državne politike, koja je poticala i subvencionirala stvaranje ekonomski održiva gospodarstva" (Stipetić, 2005., 68-69).

⁷ U drugoj polovici dvadesetog stoljeća države zapadne Europe intervenirale su u agrarnu strukturu koristeći se trima instrumentima. To su: (a) bankarski sustav za kupoprodaju zemljišta (*land banking*), (b) združivanje parcela (*land consolidation*) i (c) dobrovoljna zamjena zemljišnih parcela (*voluntary parcel exchange*). Njima se rješavao problem veličine gospodarstva/farme i interna fragmentacija zemljišta (Van Dijk, 2004.).

⁸ Na osnovi statističkih podataka poljoprivrednog popisa SAD-a iz 1992. godine, Rosset dokazuje da male farme do 27 jutara (15 hektara) prosječno postižu veću proizvodnu vrijednost i dobit (izraženu u \$ US/jutru) negoli veće farme. Razlog je taj što su male farme više usmjerene prema proizvodnji kultura visoke vrijednosti, kao što je povrće i cvijeće, također relativno bolje primjenjuju rad i inpute po jedinici površine i koriste se raznolikijim poljoprivrednim sustavom (Rosset, 1999., 6).

⁹ Nakon Drugog svjetskog rata u službenoj se upotrebi rabio naziv "individualno poljoprivredno gospodarstvo", koji se odnosio na privatnu seljačku poljoprivredu, kako bi se razlikovala od društvenih poljoprivrednih gospodarstava (poljoprivrednih kombinata, poljoprivrednih dobara i zadruga). U svakidašnjem govoru rabio se termin gospodarstvo (i gazdinstvo) bez atributa individualno i poljoprivredno, a seljaci su se nazivali i individualnim poljoprivrednicima, kako bi se razlikovali od poljoprivrednih radnika koji su bili zaposleni u kombinatima i zadrugama. Potkraj 1980-ih godina uvriježili su se termini seljačko gospodarstvo, obiteljsko gospodarstvo, obiteljska poljoprivreda, i to u znanstvenoj i stručnoj javnosti i u javnim medijima i svakodnevnom govoru.

¹⁰ Uz poljoprivredna kućanstva, *Popis poljoprivrede* iz 2003. godine obuhvatio je sve pravne i fizičke osobe (poslovni subjekti) koje su registrirane za obavljanje poljoprivredne djelatnosti ili obavljaju poljoprivrednu proizvodnju, a registrirane su u drugoj djelatnosti. Ona nisu predmet naše analize.

¹¹ Brojni autori u nas upozoravali su na to da tako određena donja granica posjeda za određivanje seljačkoga/obiteljskoga gospodarstva koju rabi službena statistika znatno mistificira podatke o obiteljskim gospodarstvima.

¹² Podjela Republike Hrvatske na tri osnovne poljoprivredne regije, i to: Panonska, Gorska i Mediteranska i njihove podregije, rabi se u dokumentu "Pregled stanja i strategija razvoja poljoprivrede Republike Hrvatske – nacrt" (FAO i Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva RH, 1994.). U studiji "Regionalizacija hrvatske poljoprivrede", koju su izradili stručnjaci Agronomskoga fakulteta u Zagrebu, Poljoprivrednoga fakulteta u Osijeku i Ministarstva poljoprivrede, govori se o Panonskoj, Gorskoj i Jadranskoj regiji i njihovim podregijama (Agronomski fakultet u Zagrebu, Poljoprivredni fakultet u Osijeku i Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva RH, 2004.), dok se u

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

"Strategiji ruralnog razvitka RH – 2004. – 2010." spominju tri geografske regije: Panonska, Planinska i Mediteranska (FAO i Ministarstvo poljoprivrede i šumarstva RH, 2003.).

¹³ Unatrag dvadeset godina u Hrvatskoj nemamo sociološki istraživanja koja bi empirijski ustanovila u kojim oblicima i na koji način dolazi do "gašenja" ili "nestajanja" seljačkih gospodarstava.

¹⁴ Međutim, važno je napomenuti da u Hrvatskoj ima 1364 poslovna subjekta u poljoprivredi koji raspolažu s 217.208 ha iskorištene poljoprivredne površine, pa proizlazi da prosječni poslovni subjekt ima 159 ha.

¹⁵ Prema *Popisu poljoprivrede* iz 2003. godine, u Hrvatskoj je bilo 95.931,97 ha neobrađenoga poljoprivrednog zemljišta.

¹⁶ Godine 1991. na obiteljskim gospodarstvima u Hrvatskoj živi 1,823.221 stanovnik. U strukturi stanovništva 12,2% bili su poljoprivrednici koji su stalno radili na gospodarstvu, 27,0% zaposleni izvan gospodarstva, 16,0% osobe s osobnim prihodom, 37,4% uzdržavano stanovništvo, a preostali dio su bili zaposleni u inozemstvu te povratnici iz inozemstva (Žutinić, 1996.).

¹⁷ Od 1991. do 2001. godine postotak aktivnoga poljoprivrednog stanovništva u ukupnom aktivnom stanovništvu Hrvatske smanjen je s 13 na 8,5%.

¹⁸ Pod vitalnim gospodarstvom razumijevamo napredna i suvremeno opremljena, komercijalna, specijalizirana obiteljska gospodarstva većih površina i nosive kompetencije. Nosiva kompetencija podrazumijeva kakvoću ljudskih potencijala (kao unutrašnjih resursa gospodarstva), to jest njihovu sposobnost za prihvaćanje i primjenu novih tehnika i tehnologija i poduzetničkih akcija (upravljanje, planiranje, kompetitivnost, vrednovanje učinaka i sl.). Budući da ova odrednica podrazumijeva uspješno gospodarstvo, a takvih zapravo u nas nema (ili ih ima vrlo malo), odrednicu možemo shvatiti kao razvojnu i dinamičnu.

¹⁹ Pozornosti vrijedna aktivnost jest pokretanje pilot-projekta "Okrupnjavanje poljoprivrednog zemljišta u Hrvatskoj", koje Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i vodnog gospodarstva RH provodi u suradnji s Vladom Kraljevine Švedske. Cilj je toga projekta osmisliti model okrupnjavanja poljoprivrednoga zemljišta, koristeći se iskustvima švedskoga modela okrupnjavanja i testirati/primijeniti ga na odabranim lokalitetima (općina Vidovec, Tompojevci i Krašić te na području gradova Novi Vinodolski i Vrbovec). Za početnu fazu projekta Švedska je darovala 4 milijuna švedskih kruna, očekuje se i 12 milijuna kruna u izvedbenoj fazi, dok bi sredstva za troškove projektna dokumentacije trebala osigurati Vlada Republike Hrvatske. Početak provedbene faze pilot-projekta očekuje se do kraja lipnja 2006.

²⁰ Maja Štambuk naglašava da su iz različitih razloga korisni svi tipovi gospodarstava, jer poljoprivredu treba razumjeti šire od gospodarske djelatnosti. "Ona je način života, oblikuje obitelj, odnose u obitelji ... Selo u kojem dominiraju seljaci je specifična socijalna zajednica koja njeguje običaje. Različite grane poljoprivrede, različite kombinacije djelatnosti različito utječu i na izgled i zdravlje okoliša." (Štambuk, 2002., 360-390)

LITERATURA

- Bašić, F., Bogunović, M., Husnjak, S., Kisić, I., Mesić, M., Mirošević, N., Romić, D., Jurić, I., Žugec, I., Božić, M. (2004.), *Regionalizacija hrvatske poljoprivrede*, Agronomski fakultet Zagreb, Poljoprivredni fakultet Osijek i MPŠ RH.
- Borec, A. (2000.), The significance of land consolidation for development of farmland in Slovenia then and now, *Berichte Uber Landwirtschaft*, 78 (2): 320-334.
- Božić, M., Gelo, R., Sever-Koren, A. (2005.), Hrvatska poljoprivreda i Europska Unija: kojim putem naprijed?, *Sociologija sela*, 43 (167): 129-151.
- Defilippis, J. (2005.), Razvoj obiteljskih gospodarstava Hrvatske i zadržavanje, *Sociologija sela*, 43, 167: 43-59.
- FAO, (2003.), The design of land consolidation pilot projects in Central and Eastern Europe, *FAO Land tenure studies 6*, Rome.
- Franić, R., Grgić, Z., Njavro, M. (2004.), EU-integracijski pritisak i potraga za pravim akterima tržišnog razvoja poljoprivrede, *Društvena istraživanja*, 13 (1-2): 49-71.
- Franić, R., Žimbrek, T., Grgić, Z. (2003.), Agrarna politika u Republici Hrvatskoj na putu od poljoprivrednoga do održivoga ruralnog razvitka, *Društvena istraživanja*, 12 (6): 1027-1049.
- Hughes, G. (2000), Total productivity of emergent structures in Central and Eastern Europe. U: M. Banse, S. Tangermann (ur.), *Central and Eastern European agriculture in an expanding European Union*, Wallingford: CAB International.
- Kostov, P., Lingard, J. (2002.), Subsistence farming in transitional economies: lessons from Bulgaria, *Journal of Rural Studies*, 18 (1):83-94.
- Lerman, Z., Cimpoieș, D. (2006.), *Land Consolidation as a Factor for Successful Development of Agriculture in Moldova*, Paper presented on the 96th EAAE seminar "Causes and Impacts of Agricultural Structures", 10-11 January, Tanikon, Switzerland, str. 18.
- Milinković, B. (2003.), Selektivna bibliografija radova o obiteljskim poljoprivrednim gospodarstvima i zadržavanju, *Sociologija sela*, 41, (3/4): 363- 447.
- Puljiz, V. (1977.), *Eksodus poljoprivrednika*, IDIS, Zagreb.
- Quadfielg, F. (1997.), An economists view of the measures introduced to accompany the change in the agrarian structure, *Berichte Uber Landwirtschaft*, 75 (4): 501-514.
- Radinović, S., Par, V., Gugić, J. (2004.), Socioekonomski procesi u obiteljskim gospodarstvima Dalmacije, *Društvena istraživanja*, 13 (4-5): 825-842.
- Rosset, P. M. (1999.), The Multiple Functions and Benefits of Small Farm Agriculture In the Context of Global Trade Negotiations, Policy Brief, No 4, Institute for Food and Development Policy, p. 20, <http://www.foodfirst.org>
- Sobolewska-Mikulska, K. (2004.), *Issues Related to Land Consolidation in Poland after Accession to the European Union*, Paper presented on TS21 – Developments in Urban and Rural Land Management, Athens, Greece, May 22-27, str. 10.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

Stipetić, V. (2005.), Transformacija poljoprivrednih gospodarstava i kreditiranje ruralnih sredina, *Sociologija sela*, 43 (167): 61-81.

Štambuk, M. (2002.), Selo u europskom iskustvu. U: M. Štambuk, I. Rogić, A. Mišetić (ur.), *Prostor iza. Kako modernizacija mijenja hrvatsko selo* (str. 361-390), Biblioteka Zbornici, knjiga 17, Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb.

Van Dijk, T. (2004.), *Land consolidation as Central Europe's panacea reassessed*, Paper presented on Symposium on Modern Land Consolidation, Volvic, France, September 10-11, str. 21.

Vitikainen, A. (2004.), *An Overview of Land Consolidation in Europe*, Paper presented on Symposium on Modern Land Consolidation, Volvic, France, September 10-11, str. 12.

Župančić, M. (2000.), Tranzicija i modernizacijske perspektive hrvatskog sela, *Sociologija sela*, 38, 1-2 (147/148): 11-78.

Žutinić, Đ., Brkić, S. (1999.), Stavovi seljaka o stručnom obrazovanju u poljoprivredi, *Sociologija sela*, 37, 2-3 (144/145): 149-168.

Žutinić, Đ. (1996.), *Profesionalna orijentacija učenika i studenata poljoprivrednih škola i fakulteta prema obiteljskoj poljoprivredi*, Disertacija (str. 22-29), Agronomski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

Can Croatia Have Competitive Family Farming? A Contribution to the Research of Agrarian Structure

Stipe RADINOVIĆ

Institute for Adriatic Crops and Karst Reclamation, Split

Đurđica ŽUTINIĆ

Faculty of Agriculture, Zagreb

Supported by data taken from the agricultural censuses of the years 1960 and 2003, the authors analyse in this paper the fundamental structural changes in the agricultural homesteads of Croatia, especially changes in the number and size of the farm land and work force. A special part of the analysis refers to the special / regional distribution of agricultural homesteads according to land size. The results indicate that in the last forty years unfavourable processes have accumulated in Croatian family farming, such as a continuing decrease of the number of farms and the farms' average size, a substantial subdivision of farm land, great loss of the once cultivated agricultural land and growth of uncultivated farm land. Furthermore, there has been a considerable change of socio-professional structure of the population living in these agricultural households. Farm land has become more of a supplemental economy of the population living on it and farmers are becoming a marginal group. In order to create a vital, economically sustainable and competitive family farming sector, it is essential to

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RADINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

improve the agrarian structure, which implies an increase of the average size of the agricultural homestead. In terms of development, there are two possible approaches within the process of restructuring family farming: the first is to increase the number of homesteads striving towards an economically effective size of the farm land. Such commercial farms could influence the overall growth of Croatian agriculture most. The second approach is the survival of the small family farm with mixed financial resources.

Key words: agricultural homestead, agrarian structure, expansion of farm land

Können landwirtschaftliche Familienbetriebe in Kroatien konkurrenzfähig sein? Beitrag zur Erforschung der Landwirtschaftsstruktur

Stipe RADINOVIĆ
Institut für adriatische Kulturen und Karstmelioration, Split
Đurđica ŽUTINIĆ
Landwirtschaftliche Fakultät, Zagreb

In Anlehnung an landwirtschaftliche Bestandsaufnahmen aus den Jahren 1960 und 2003 analysieren die Verfasser in ihrem Beitrag grundlegende strukturelle Veränderungen in der einheimischen Familienlandwirtschaft. Dazu gehören Veränderungen hinsichtlich Umfang und Größe der Familienbesitze sowie hinsichtlich der Arbeitskräfte. Ein gesonderter Teil der Analyse beschäftigt sich mit der räumlichen bzw. regionalen Verteilung von Familienbetrieben, je nach Größe des landwirtschaftlichen Besitzes. Die Ergebnisse besagen, dass im Laufe der vergangenen vierzig Jahre innerhalb der Familienlandwirtschaft eine Häufung ungünstiger Prozesse zu beklagen ist, so etwa der kontinuierliche Rückgang familieneigener Betriebe, die Verringerung ihrer durchschnittlichen Größe, die große Bodenparzellierung, der Verlust weiter Flächen des einstigen landwirtschaftlichen Nutzraumes und die Häufung brachliegender Nutzflächen. Des Weiteren ist es zu einem bedeutenden Wandel in der sozioprofessionellen Struktur der in den Familienbetrieben lebenden Bevölkerung gekommen. Landwirtschaftlicher Besitz dient immer häufiger als eine Verdienstnebenquelle, und die Landwirte werden zu einer Randgruppe der Bevölkerung. Um die Familienlandwirtschaft zu einem vitalen, wirtschaftlich nachhaltigen und konkurrenzfähigen Sektor zu machen, muss zwangsläufig die Struktur des Landwirtschaftssektors verbessert werden, was eine Vergrößerung der

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 16 (2007),
BR. 1-2 (87-88),
STR. 175-197

RAĐINOVIĆ, S.,
ŽUTINIĆ, Đ.:
MOŽE LI HRVATSKA...

Durchschnittsfläche der Familientriebe impliziert. In entwicklungsmaßiger Hinsicht kommen so zwei mögliche Ansätze beim Prozess der Umstrukturierung der Familienlandwirtschaft in Betracht: Zum einen wäre das die Mehrung von Familienbetrieben, deren Ziel die wirtschaftlich tragfähige Größe ihres Landbesitzes wäre, wobei diese kommerziellen Betriebe das Gesamtwachstum der kroatischen Landwirtschaft am stärksten beeinflussen könnten; der zweite Ansatz zielt auf die Erhaltung kleiner Familienbetriebe mit unterschiedlichen Verdienstquellen.

Schlüsselwörter: Familienbetrieb, Agrarstruktur, Besitzausdehnung